

De legendefan achter Lodewijk Van Velthem

Over een stadsbewoner die zijn hond te graag zag

DOOR ANNE-SOPHIE GHYSELEN

Bij *Spiegel Historiae*. Vijfde partie: Boek IV, vs. 4150-4255.

Inleiding

‘Een misselijk mengelmoes van profecijen, mirakelen, tooverijen, grollen en beuzelachtige bijgeloovigheden.’ Zo noemt Geysbeek (1824, 436) de vijfde partie van de *Spiegel Historiaal*. Misselijk zou ik Velthems voortzetting van de *Spiegel Historiae* niet meteen noemen, maar helemaal ongelijk heeft hij niet. De historische betrouwbaarheid van sommige passages is inderdaad wat dubieus. Een zeug die bevalt van een hond met varkenspoten, -achterwerk en -haar, Sint-Laurentius die Velthem te hulp snelt om vandalisme te wreken, Maria die een vrouw uit de gevangenis bevrijdt en naar de kerk leidt: het zijn maar enkele voorbeelden van de ‘tooverijen, grollen en beuzelachtige bijgeloovigheden’ die de dorpspastoor in zijn kroniek verweeft. Niet veel mensen zullen protesteren als je die verhalen met het label ‘legende’ bestempelt. Maar wat maakt die verhalen nu precies tot legendes? Daar probeer ik in deze bijdrage achter te komen. Als uitgangspunt hiervoor neem ik één specifieke legende uit de vijfde partie, namelijk de legende *Van enen portere ende sinen honde*, die in het vierde boek teruggevonden kan worden.

Vertaling

In 1305 gebeurde het in Diest dat een rijk man veel plezier had met een hondje dat hij verzorgde. Het [hondje] had in het huis zulke macht dat iedereen zijn wil moest doen. Niemand durfde het hondje daar iets te doen dat ongunstig voor hem was. Zo goed liet die man het verzorgen. Hij omhelsde het, kuste het, had het zo lief, dat hij alles deed om het te behagen. Hij vermaakte zich er zo mee. Als het bij hem was, op welke plaats ook, vergat hij al zijn bezigheden. Ook als hij in de kerk zat, kwam het dikwijls naar hem toegelopen en deed hem al zijn hoop vergeten die hij normaal tijdens de mis in God gesteld zou hebben en deed hem ook vergeten om zijn gedachten op God te richten. Dat vergat hij altijd als hij het hondje kon zien. Zo zeer wijdde hij zich eraan. Nu werd de man hierna erg ziek. Daardoor voelde de hond zo veel verdriet dat hij blafte en jankte. De man getuigde daarom zijn dank aan het hondje voor de droefheid die hij toonde. De man bleef lange tijd ziek en stierf

uiteindelijk. Zolang zijn heer leefde, kreeg het hondje het gedaan dat zijn heer steeds nabij was. Toen hij dood was, had het veel verdriet en kroop steeds dichterbij, zodat men het buiten moest jagen. En toen men hem [de heer] naar de kerk zou dragen, volgde het mee en het bleef maar huilen. En ook op de plaats waar men groef, bleef het hondje op zijn graf liggen, zo dat niemand het er af kon halen en het lag daar de hele dag tot in de nacht.

Op hetzelfde moment ontstond er in Diest brand en zorgde het vuur voor schade want vele huizen brandden er af. En toen de wachter zich inspande om door klokgelui de weerbare manschappen op te roepen, keek hij neer, waar veel grote honden lagen op het graf, waarover ik hiervoor al sprak. Die honden waren groot, zwart, huiveringwekkend en uit hun ogen schoot vuur, zo vreselijk en gloeiend dat hij [de wachter] ervan overtuigd was dat de kerk zou afbranden. Hierdoor werd hij zozeer verschrikt en beangstigd dat hij niet meer in staat was om de klok te luiden, of toch niet meer dan drie of vier keer. Hij ging snel liggen en was zo bang dat hij binnen de week doodging. Wat hem overkomen was, vertelde hij in zijn biecht aan een kapelaan, die hem verbood het rond te vertellen. Maar toen de wachter dood ging, vertelde de kapelaan het op dezelfde wijze in het geheim aan zijn gezellen, zodat het zich onder die mensen verspreidde. Maar de stadsbewoner, die het overkwam, was een zeer voornaam persoon van de stad, en daarom durfde men het niet bekend maken.

Dames en heren, jullie waken bereidwillig over deze honden en jullie beleven er zo'n groot plezier mee dat jullie alle pijn vergeten. Jullie spreken ermee en hebben er vermaak mee, zodat jullie vergeten je deugdelijk te gedragen zowel thuis, op straat en in de kerk, en zodat jullie ook alle goede werken vergeten. De een spreekt dan openlijk tot de andere: "Uw hondje heeft glad haar, hangende oren en een klein hoofd. Is het platneuzig en heeft het slanke benen?" "Ja, en het is zo sierlijk en zijn lichaam heeft zo'n edel voorkomen. Het is het mooiste hondje dat ik ken. Ik zeg u ook, dat ik het erg bemin!" "Oh God," antwoordt de andere daarna, "het is normaal dat u het liefhebt. Als ik een [hondje] had dat er zo uitzag, ik zou het uitermate liefhebben." Ah, dames en heren, wees op uw hoede dat zij [die honden] u niet van het rechte pad afbrengen zoals het hondje deed met de man waarover ik dit [verhaal] vertelde, want 's nachts raakte het hondje verloren met de grote zwarte honden. Men wist niet waar het was. Ook zei men in het geheim, niet openlijk, dat de duivel in het hondje schuilde. Ik geloof dat des te sterker door die honden, die er 's nachts kwamen. Dus denk ik dat het [hondje] samen met die grote zwarte honden wegliep.

Naschrift

Wat maakt dit verhaal nu tot een legende? Voor we hier een antwoord op kunnen geven, moeten we natuurlijk weten wat precies met een legende bedoeld wordt. Dat lijkt simpel, maar in folklorestudies bestaat hierover veel discussie. Voor wat volgt, nemen we Brunvands

omschrijving (2001, 111-112) als uitgangspunt. Deze Amerikaanse professor emeritus Engels kan beschouwd worden als dé autoriteit op het gebied van legendes en daarom zal zijn naam in deze bijdrage nog enkele keren opduiken. Binnen de algemene categorie 'vertelling' definieert Brunvand (2001, 111) legendes als 'believed accounts of incidents in the historical past' (beschrijving over gebeurtenissen in het historische verleden waaraan geloof gehecht wordt). Daarmee onderscheidt de legende zich van zowel mythe als volksverhaal. Mythes zijn vertellingen over Goden en het ontstaan van de wereld die doorgaans niet gesitueerd worden in tijd en ruimte. Aan die verhalen wordt door de luisteraars eveneens geloof gehecht. Volksverhalen daarentegen worden gekenmerkt door een fictieve plot en dat is ook duidelijk voor de toehoorders of lezers: ze worden niet letterlijk geloofd. Hieronder begrijpen we o.a. sprookjes en grappen.

Wanneer we die beschrijving van legende als ijkpunt nemen, mogen we Velthems passage over de heer en zijn hondje wel degelijk een 'legende' noemen. Dat geldt ook voor verschillende andere passages uit de vijfde partit. Ik denk hierbij o.a. aan het fragment 'over een zeug die honden en varkens baarde' (boek 4, 4075-4149), de passage 'over Sint-Laurentius' mirakel dat in Veltem gebeurd was' (boek 6, 223-321) en ook het stuk 'over een vrouw die de stigmata van de heer had' (boek 4, 4331-4358). Al die passages beantwoorden immers aan Bruvands drie legendecriteria: vertelling, geloof en situering in het historische verleden. Laten we even bij elk van die drie criteria stilstaan.

Vertelling

Het begrip 'vertelling' is net als het begrip 'legende' in folklorestudies het voorwerp geweest van heel wat discussie. Brunvand (2001, 111) stelt echter dat de term doorgaans slaat op 'anonymous stories passed on in variants, mostly by word of mouth' (anonieme verhalen die in verschillende varianten doorgegeven worden en dat meestal mondeling). Beantwoordt *Van enen portere ende sinen honde* aan die beschrijving? Is Velthems hondenverhaal een verhaal dat mondeling werd overgeleverd in verschillende varianten? Een onderzoek van verschillende Vlaamse legendes toont aan dat dat het geval is.

Wanneer we er de Vlaamse Volksverhalenbank van prof. Dr. Stefaan Top op naslaan (www.volksverhalenbank.be), merken we dat veel motieven uit Velthems fragment ook in andere legendes opduiken. Zo vind je er maar liefst zes verhalen waarin een zwarte hond als incarnatie van de duivel optreedt. In een legende uit de regio Nieuwekerken is hij 'zo groot als een beer en met ogen als vuur', wat toch wel verdacht veel aan de Velthems beschrijving doet denken: 'Die honden waren groot, zwart, huiveringwekkend en uit hun ogen schoot vuur' (v. 4203-4204). Wat ook typisch is voor die duivelse honden, is dat ze spoorloos verdwijnen. Zo lezen we in een variant uit de regio Buvingen: 'het dier liep naar buiten, en

toen men ging kijken was er niets meer te zien.’ Deden de honden bij Velthem dat niet ook? In een variant uit de regio ‘s Heerenelderen ziet een man op het kerkhof een grote zwarte hond liggen op het gedenkteken van de oudstrijders. Ook dat klinkt bekend in de oren na het lezen van Velthems verhaal. Wanneer we even kijken naar de herkomstinformatie bij al die ‘zwartehondvarianten’ uit de Vlaamse Volksverhalenbank, merken we dat ze allemaal verteld werden door informanten uit zuidelijk Limburg, dicht bij de grens met Vlaams-Brabant (waar Velthem actief was). Top stelt nu dat de regio van de informant ‘veelal in verband [kan] worden gebracht met de meestal hypothetische regio waarin het verhaal destijds werd verteld.’ We mogen er dus van uitgaan dat die legendes in Zuid-Limburg circuleerden.

Ook in de Nederlandse Volksverhalenbank (www.meertens.knaw.nl/volksverhalenbank) vinden we legendes die aan Velthems passage doen denken. Eén specifieke legende, die de titel *De hond van 's Graven-Wezel* kreeg, is daarbij heel frappant. Het verhaal gaat als volgt:

Te 's Graven-Wezel woonde in vroeger tijd een man, die eenen grooten zwarten hond bezat, welke hem zeer getrouw was. De man overleed, en zie, elken nacht brak zijn hond los, en snelde naar het kerkhof, waar hij tot 's morgens toe op het graf zijns meesters jankte en huilde. Weldra wist iedereen op het dorp, wat er gaande was. Sommigen beweerden zelfs, dat de doode uit zijn graf opstond, om zijnen getrouwen hond tot bedaren te brengen. Doch niemand durfde zich des nachts op het kerkhof wagen, om met zijne eigen oogen te zien, wat er gebeurde. Toen besloot men, den hond met eene zoo stevige ijzeren ketting te binden, dat hij onmogelijk zou kunnen losgeraken. Wonder genoeg, op klokslag middernacht sprong de hond met eenen enkelen ruk zijne ketting aan stukken, en snelde als een pijl naar het kerkhof, waar ditmaal een drietal boeren hem volgden. Toen de hond eenen tijd lang vreeselijker dan ooit op het graf gehuild had, scheurde de aerde open, en in eene zee van vuur en vlammen, kwam de overleden boer te voorschijn. De hond jankte niet langer. Maar des anderdaags vond men het geheimzinnige dier dood op het kerkhof liggen.

Die legende circuleerde in de streek van 's Gravenwezel, een gemeente in de huidige provincie Antwerpen. Opvallend is dat we in deze legende het motief van de trouwe hond aantreffen, net zoals dat bij Velthem het geval was. Ook hier blijft het hondje zelfs na de dood van zijn baasje trouw. Daarnaast treffen we er ook het motief van de brand in aan, net als bij Velthems passage. Dat was niet het geval bij de Limburgse zwartehondvarianten. In de Limburgse varianten ligt de klemtoon telkens op het duivelse van de grote zwarte honden, terwijl in de Antwerpse variant veeleer de trouw van het hondje beklemtoond wordt. Natuurlijk lijken er in de legende ook wel duivelse krachten aan het werk te zijn, maar die worden niet expliciet vermeld.

Op basis van al die legendes lijkt het mij niet uit de lucht gegrepen om Velthems verhaal te beschouwen als een neergeschreven variant van de anonieme ‘zwartehondvertelling’. De vertelling die we in Velthems vijfde partie lezen, bevat elementen van zowel de Zuid-Limburgse varianten als de Antwerpse variant. Het motief van de duivelse zwarte honden lijkt aan de Zuid-Limburgse varianten ontleend te zijn, terwijl het element van trouw en het motief van het vuur Antwerps genoemd kunnen worden. Of die mix van

motieven het werk is van Velthem dan wel of er in Vlaams-Brabant al in zijn tijd een variant circuleerde met de verschillende elementen erin, is moeilijk te zeggen. Hoe dan ook kunnen we Velthems passage met zekerheid een vertelling noemen.

Geloof

Een legende onderscheidt zich volgens Brunvand van een volksverhaal doordat de lezer of luisteraar er geloof aan hecht. De gebeurtenissen worden met andere woorden als waargebeurd voorgesteld. Als we verschillende 'legende-achtige' verhalen uit Velthems vijfde partie bestuderen, merken we dat Velthem allerlei trucjes uit de kast haalt om zijn publiek ervan te overtuigen dat zijn verhalen waargebeurd zijn. Dat doet hij eerst en vooral door zijn legendes in een historische kroniek onder te brengen waarin hij meermaals benadrukt dat hij de waarheid nastreeft. Zo schept hij natuurlijk al een sfeer van historische correctheid. Daarnaast beklemtoont hij in enkele passages ook dat hij de mirakels zelf aanschouwde. Neem nu bijvoorbeeld het wonder van de zeug die honden en varkens droeg, dat hij *albloet selve metten ogen an sach* (boek 4, 4079-4080). In veel van de mirakels speelt Velthem als dorpspastoor zelfs een actieve rol. Zo helpt Sint-Laurentius Velthem om zich te wreken op diegenen die hun paarden op het kerkhof lieten grazen (boek 6, 321-385). Meer zelfs, één mirakel is hem zelf overkomen! Ik heb het hier over Velthems magische genezing nadat hij Maria om hulp had gesmeekt (boek 8, 1706-1791). Zou een dorpspastoor over zulke zaken liegen? Een derde manier waarop Velthem ons van de historische correctheid van zijn legendes probeert te overtuigen is door als een advocaat bewijsmateriaal voor zijn verhalen aan te voeren. Dat doet hij in zijn relaas over *enen wive die ons heren teken hadde* ('over een vrouw die de stigmata van de heer droeg': boek 4, 4331-4358), waar hij al kritiek of ongeloof lijkt te verwachten. Daar lezen we: 'soms zeiden ze dat het een goddelijk teken was en soms ook dat het bedrog was'. Door er vervolgens op te wijzen dat een pauselijke afgezant diepgaand onderzoek naar dat mirakel gevoerd heeft en het mirakel echt verklaarde, veegt Velthem elk mogelijk ongeloof van de tafel. Ten slotte benadrukt hij ook de waargebeurdheid van zijn legendes door alle passages nauwkeurig in tijd in ruimte te situeren. Daar ga ik in het volgende punt dieper op in, aangezien dat ook het derde legendecriterium is.

De vraag die je je nu kunt stellen is of Velthem zijn mirakelverhalen ook zelf geloofde. Hierover kunnen we natuurlijk enkel speculeren. Dat hij geloofde dat Maria hem miraculeus genezen heeft, dat een meisje de stigmata van de heer droeg en dat de duivel in een hond kan schuilen, lijkt niet onwaarschijnlijk. Dat hij daarentegen met eigen ogen vijf 'varkenshonden' zag, klinkt wel vrij ongeloofwaardig. Volgens mij is het in deze context nuttiger om naar Velthems motieven te kijken dan om hem al dan niet een leugenaar te

noemen. Wat alle legendes namelijk gemeenschappelijk hebben, is hun moraal: in elk verhaal probeert Velthem ons een les bij te brengen. De ene keer waarschuwt hij ons dat we ons niet te veel aan dieren mogen hechten; de andere keer wil hij ons tot een diepgaande devotie van Maria aanzetten, nog een andere keer is het Sint-Laurentius die hij prijst. Ik meen dat die lessen voor Velthem, de excentrieke volkspastoor, primeerden op de vraag of hij al dan niet zelf geloof hechtte aan de vertellingen die hij te horen kreeg. De legendes een beetje manipuleren om ze spannender te maken (door bvb. jezelf als getuige toe te voegen), vond hij volgens mij ook geen grote zonde.

Situering in het historische verleden

Elk van de mirakels wordt door Velthem nauwkeurig in tijd en ruimte gesitueerd. Zo speelt het verhaal *Van enen portere ende sine honde* zich af *int ander jaer, te Diest* (vers 4151). Met het 'ander jaer' verwijst hij naar 1305, aangezien hij zijn vorige passages in 1304 situeert. Zelfs wanneer hij geen exacte datum op zijn passages kleeft, kunnen we ze ruwweg een jaartal toekennen. We hebben immers met een chronologische geschiedschrijving te maken.

Leuven, Zichem, Diest, Velthem, Linkebeke en Kermt: dat zijn enkele voorbeelden van de plaatsen waar Velthems mirakels zich afspelen. Wat hebben die plaatsen gemeenschappelijk? Wel, eerst en vooral dat ze zich allemaal, met uitzondering van Kermt (deelgemeente van Hasselt), in Vlaams-Brabant bevinden en ten tweede ook dat Velthem met al die plaatsen wel een of andere biografische link lijkt te hebben. Ook hier vormt Kermt weer de uitzondering op de regel. Laten we even het rijtje aflopen. Over de aard van de link met Leuven is nog steeds heel wat discussie. Zo suggereren Hage (1994, 213) en Croenen & Janssens (1994, 5) dat Velthem tot het Leuvense patriciërsgezicht Van Velthem behoorde. Sleiderink (2005, 127) ziet echter geen reden om dat aan te nemen. Hoe dan ook, er lijkt wel een link met Leuven te zijn. Zo werd hij waarschijnlijk door het Sint-Pieterskapittel van Leuven benoemd tot kapelaan van Zichem (Hage: 1994, 213). Uit de passage *Van ere soch die honde ende verken droech*, die hij in 1304 situeert, kunnen we afleiden dat hij er in dat jaar al was. We lezen er immers: *ic woende op dien dach te Sicgene* (v. 4081-4082). Later verhuisde hij dan naar Velthem, waar hij, uiterlijk in 1313, als pastoor van de Sint-Laurentiuskerk was aangesteld. Waarom 1313? In dat jaar situeert hij zijn *miraculen van Sent Laurence* (boek 6, v. 223-255), waar hij zelf een rol in speelt. Linkebeke vervolgens, ligt op zo'n zeven kilometer van Velthem, wat het natuurlijk heel waarschijnlijk maakt dat hij er tijdens zijn jaren in Velthem ook wel geweest is. Kermt ten slotte ligt het dichtst bij Diest, op zo'n 17 kilometer. Is hij daar nog geweest? Dat blijft, net zoals vele andere zaken over Velthems leven, een mysterie. Het enige dat we met zekerheid kunnen zeggen is dat hij het

over mirakelen heeft die zich afgespeeld hebben in zijn eigen tijd en op plaatsen waar hij zelf nog gewoond heeft. Dat alles maakt de verhalen natuurlijk des te geloofwaardiger.

Symbolische representatie van het volksgeloof

Velthems *Van enen portere ende sinen honde* is dus volgens Brunvands criteria wel degelijk een legende. Daarnaast beantwoordt het ook aan een ander criterium dat Timothy R. Tangherlini stelt in zijn essay 'Legend' (1996, 437-439). Een legende is volgens hem 'psychologically a symbolic representation of folk belief [that] reflects the collective experiences and values of the group to whose tradition it belongs' (psychologisch een symbolische voorstelling van volksgeloof dat collectieve ervaringen en waarden van de groep tot wiens traditie de legende behoort, weerspiegelt). Het volksgeloof dat achter Velthems hondenlegende lijkt schuil te gaan, is dat er in dieren en vooral in honden een duivel kan schuilen. In de middeleeuwen geloofde men dat de duivel in iedereen kon schuilen (net zoals verschillende mensen dat vandaag de dag nog doen), maar het grote aantal legendes over duivelse honden en weerwolven wijst erop dat honden gezien werden als de duivels favoriete vermomming. Tangherlini stelt nu dat het volksgeloof gemeenschappelijke ervaringen en waarden van de gemeenschap weerspiegelt. De vraag die je je kunt stellen is welke ervaringen er verantwoordelijk voor zijn dat de middeleeuwer de hond als een representant van de duivel zag. Hier kan Raymond van Uytvens *De papegaai van de paus. Mens en dier in de Middeleeuwen* (2003, 256) misschien een antwoord op bieden. In dat boek lezen we:

Vertrouwde huis- en hoevedieren werden soms, vooral in de laat-middeleeuwse steden, minder geliefd. Honden werden in tijden van voedselschaarste wantrouwig bekeken. Zeker dan, maar ook in andere periodes bond men ze een muilband voor, uit voorzorg of omdat een officiële verordening dat verplicht had gesteld. In jaren van verwarring, pest en hongersnood nam het aantal loslopende en verwaarloosde honden overigens aangstaanjagend toe.

Het feit dat Velthem zijn voortzetting in tijden van hongersnood schreef, is in deze context vrij frappant. De stap van een wantrouwige houding tegenover honden naar het geloof dat de duivel in honden schuilt, lijkt mij niet onoverkomelijk groot te zijn; vooral niet in een maatschappij waarin het geloof in de duivel vrij sterk was. Velthems legende is op die manier dus ook een voorstelling van het volksgeloof dat in collectieve ervaringen wortelt.

Besluit

Velthem houdt van legendes en brengt ze dan ook graag onder in zijn voortzetting van de *Spiegel Historiae*. Zo is zijn passage *Van ene portere ende sine Hond* een bewerking van de anonieme zwartehondlegende die in verschillende varianten in Zuid-Limburg en Antwerpen

circuleerde. Hij situeert zijn vertellingen concreet in tijd en ruimte en schrikt er niet van terug om ze wat te manipuleren door bijvoorbeeld zichzelf als getuige toe te voegen. Dat doet hij niet enkel om zijn verhalen spannender, maar ook geloofwaardiger te maken. De devote volkspastoor wil ons immers op een amusante manier een morele les bijbrengen. Zijn legendes geven ons echter niet enkel een morele boodschap mee; ze vertellen ons ook iets over de tijd waarin Velthem leefde. Legendes zijn immers ook voorstellingen van het volksgeloof dat we kunnen verklaren door allerlei collectieve ervaringen.

Bibliografie

Brunvand, Jan Harold, *Encyclopedia of Urban Legends*. California: Santa Barbara, 2001, 111-112.

Croenen, G. & J.D. Janssens (ed.), 'Een nieuw licht op de Lancelotcompilatie? De betekenis van het pas gevonden fragmentje van ↔Arturs doet≈, in: *Queeste* 1 (1994), 3-11 en 108-125.

Geysbeek, P.G. Witsen, *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. Deel 5 OGI-VER*. Amsterdam: C.L. Schleier, 1824, 437.

Hage, A.L.H., 'Lodewijk van Velthem. Pastoor tussen kerk en wereld', in: *De nieuwe taalgids* 87 (1994), 210-216.

Meder, Theo, 'Nederlandse Volksverhalenbank', in: *Website Meertens Instituut*, www.meertens.knaw.nl/volksverhalenbank/detail_volksverhalen.php?id=VOLKS052 (geraadpleegd op 10 december 2008).

Sleiderink, Remco, 'Lodewijk van Vlethem. De onnoemelijke ambitie van een Brabantse dorpspastoor', in: Remco Sleiderink, Veerle Uyttersprot & Bart Besamusca (red.), *Maar er is meer. Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen*. Leuven/Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005, 109-129.

Tangherlini, Timothy R., 'Legend', in Jan Harold Brunvand (red.), *American Folklore: An Encyclopedia*. New York: Garland Publishing, 1996, 437-439.

Top, Stefaan, Van Effelterre, Katrien & Corneillie, Christiane, *Vlaamse Volksverhalenbank*, www.volksverhalenbank.be (geraadpleegd op 16 november 2008).

Van der Linden, H., e.a. (ed.), *Lodewijk van Velthem's voortzetting van den ↔Spiegel Historiae*≈. Brussel, 1906-1938.

Van Uytven, Raymond, *De papegaai van de paus. Mens en dier in de Middeleeuwen*. Leuven: Davidsfonds, 2003, 256-257.

Bijlage: verantwoording vertaling

Vers 4150: int ander jaer: hiermee verwijst Van Velthem naar het jaar 1305. Hij situeert zijn vorige passages immers in 1304 (v. 4075). Daarom vertaal ik hier ook met 1305.

Vers 4152: helt: verleden tijd van 'houden'. Het MNW geeft als derde betekenis van 'houden': *voor iemand zorgen, iemand houden in een goeden toestand wel* — a) Met een bijw. verbonden, (goed) behandelen. b) Verzorgen, onderhouden, voeden, opvoeden, in iemands levensonderhoud voorzien. Ook van onderhoorigen en dieren, waarin het thans uitsluitend gebruikt wordt, b.v. *knechts, dienstboden, eene meid, een hond* (*Sp. I¹, 35, 36*), *koeien, paarden houden*, enz.

Vers 4155: hen: samentrekking van 'het en'. Het MNW vermeldt deze vorm bij het lemma 'het': "Het wordt zeer vaak met andere woorden samengevallen. (...) 'hen' voor 'het en'.

Vers 4155: lude no stille: deze uitdrukking kan als een stoplap beschouwd worden; daarom heb ik het ook weggelaten.

Vers 4157: wale: volgens het MNW een nevenvorm van 'wel': l) *Wel, goed, mooi, op een goede, uitnemende wijze, op een verstandige manier*, als bijw. van graad bij werkwoorden, bijv. naamw. en bijw. a) Bij werkwoorden. (...) Ic kinne so wale sine seden

Vers 4157: plegen: Bij het lemma 'plegen' wordt in het MNW het volgende als tweede betekenis vermeld: *Zijne zorg over iemand of iets uitstrekken, zich aan iemand of iets laten gelegen liggen, zich met iemand of iets uit belangstelling bezig houden*. Daarom vertaal ik het als *verzorgen*. Ik ga ervan uit dat het LV in 'deet' vervat zit.

Vers 4159: dat hi hem dede al sijn gerief: Bij het lemma 'gerief' geven Verwijs en Verdam volgende uitleg: (...) *een ons door een ander aangedaan genoeg*. Bij uitbreiding ook, en dit is de gewone betekenis geworden, van hetgeen men voor zich zelve doet. *Genot, genoeg*, bepaaldelijk *zingenot, zinnelijk genoeg*. (...) Het woord *gerief* in onze tgw. taal heeft de bet. van *gemak*, eng. *comfort*, aangenomen; het is vooral gebruikelijk in het tegengestelde *ongerief*. Omgekeerd heeft *gemac* in 't mnl. de bet. van *voordeel* (z. ald., 2). Ook *gerief* wordt door Surius, den vertaler van Ruusbroec, nu en dan door *commodum* vertaald. Het kan dan ook op sommige plaatsen evengoed door *voordeel, winst*, als door *genoeg* worden weergegeven. (...) Die de vrouwe heeft lief, die sal doen al haer gherief (*haar in alles genoeg doen, het haar naar den zin maken*).

Vers 1162: dingens: zie het lemma 'dinc' in het MNW: *Zaak in het algemeen, ding, aangelegenheid*; ook *werk, bezigheid*. (...) *Als (de hond) bi hem was .., dat hi alles dingens vergat*.

Vers 4167: dinckenesse : zie het lemma 'denkenesse' in het MNW: *Het denken aan, het richten van zijne gedachten op iemand of iets*. || *Hi (het hondje) deden vergeten al sier hopen .. ende dinkenesse te Gode werd oec mede*, Velth. IV, 56, 18.

Vers 4165: deden: samensmelting van 'deed' en 'hem'. Zie het lemma '-ene' in het MNW: ook in de afgekorte vormen **-ne** en **-en**, enclitisch vnw. (...) Het is hetzelfde vnw., waarvan wij over hebben de vormen *'em*, got. *imma*, en *'et* got. *ita*, dat ook als zelfstandig woord in 't mnl. voorkomt; zie et.

Vers 4165: sier: zie het lemma 'ser' in het MNW: hetzelfde als *sier, siere*. 'Siere', gevolgd door een meervoudsvorm kan enkel genitief zijn. Zie: Marijke Mooijaart & Marijke van der

Wal, Nederlands van Middeleeuwen tot Gouden Eeuw. Cursus Middelnederlands en Vroegnieuwlands. Nijmegen: Van Tilt, 2008, p. 48. Het gaat hier om een genitief van zaak bij het 'vergeten'. Zie het lemma 'vergeten' in het MNW: bij de intransitieve woordbetekenis: Met den genitief van den persoon en der zaak. — 1) Als negatief begrip. *Vergeten, niet denken aan, niet indachtig zijn aan.*

Vers 4169: ter stede: zie het lemma 'stede': bij de eerste woordbetekenis *plaats* staat ook: Tallen steden, *op alle plaatsen, overal; soms ook bij alle gelegenheden en altijd.* Doordat er ook al 'altoes' in het vers staat, heb ik 'altoes' en 'ter stede' samengenomen en dus in een woord als *altijd* vertaald.

Vers 4171: setti sijn herte: zie het lemma 'herte', bij de tweede woordbetekenis: (...) Sine herte setten, geven, stellen, voegen, leggen, doen te: *zijn hart zetten, stellen op; zich wijden aan.*

Vers 4173: bleef liegende: zie het lemma 'liggen', bij de tweede woordbetekenis: Bepaaldelijk in de bet. van *te bed liggen*. Vgl. ndl. *blijven liggen*, d. i. *te bed blijven liggen*, en dgl. Vooral in drie opvattingen. — a) Van een zieke. b) Van eene kraamvrouw. c) Met eene bepaling met bi (met). *Te bed liggen met, slapen bij iemand.*

Vers 4173: openbaer: is in deze zin een stoplap die je volgens het MNW (lemma 'openbaer') o.a. kunt vertalen door *openlijk, ronduit, blijkbaar, duidelijk enz.* Omdat dat in de vertaling nogal stroef klinkt, heb ik de stoplap gewoon weggelaten.

Vers 4175: geboet: zie opmerking in het MNW bij het lemma 'gebieden': Niet duidelijk is de bet. van *gebieden*, Velth. IV, 56, 23. || Nu geviel den man .. dat hi bleef licgende ... in een sterke siecheit groet, daerom die hont so wee geboet, dat hi belde ende iancte. De bet. moet zijn *gevoelen*, maar hoe kan *gebieden* dit beteekenen?

Vers 4177: bedancte: zie lemma 'bedanken': Vooral als wederk. ww.: Hem bedanken, in beteekenis gelijk aan het meergebruikelijke *Hem beloven*, met den 2den nv. der zaak (zie ald.). *Zich zelve tot dank voor iets verplicht achten, zijn dank betuigen, tevreden zijn, in zijn schik zijn.*

Vers 4178: seer dreef: zie het lemma 'driven', woordbetekenis 3: Uit de bet. *zich bezig houden met iets* (hd. *treiben*), ontwikkelt zich het gebruik, dat *driven* met allerlei objecten wordt verbonden, waarbij het nu eens duidelijker, dan weder minder duidelijk de bet. *doen, maken, werken, aan den dag leggen* vertoont. Vaak ook kan *driven* met het object samen in één woord worden vertaald. (...) Zie soortgelijke uitdrukkingen in het mhd. en het mnd. *Seer d., droefheid betoonen*

Vers 4182: verwarf: zie het lemma 'verwerven', woordbetekenis 4: *Bewerken, uitwerken, tot stand brengen, gedaan krijgen.*

Vers 4193: ure: zie het lemma 'ure', woordbetekenis 4: *Een tijdstip, tijdpunt of oogenblik in het algemeen; ook eene tijdruimte van korteren of langeren duur.*

Vers 4194: ontstac: zie het lemma 'ontsteken': intransitief: a) *Ontbranden, vlam vatten*, van hetgeen brandbaar is. (...) Ter selver ure geviel dat te Diest ontstac (*er brand kwam; vgl. eene soortgelijke constructie bij bernen*)

Vers 4197: wachten: De vorm 'wachten' is een meervoudsvorm, evenals de vorm 'souden', maar voor de vertaling is ervoor geopteerd om beide als enkelvoud te vertalen aangezien twee verzen later naar 'die wachten' verwezen wordt met 'hi'. Zie het lemma 'wachter':

Wachter, bewaker, waker, wacht, ook nachtwacht, nachtwaker. (...) Doe die wachten (l. wachter) souden (l. soude) porren om die clocke luden te storme, sach hi neder enz.

Vers 4197: porren: zie lemma 'porren', intransitieve betekenis 8: *Zich roeren, zijn best voor iets doen, zich voor iets spannen, zich voor iets inspannen, zich weren.*

Vers 4198: luden te storme: zie lemma 'storm', woordbetekenis 1: Heftige beweging: Hierbij behoort de uitdr. te storme, verbonden met luden e.a., *door klokgelui de weerbare manschappen oproepen of in beweging brengen*, in een geval van nood.

Vers 4207: in werre: zie het lemma 'werre': bij de eerste woordbetekenis staat o.a.: *b) Toestand, waarin men in de war is; ontsteltenis.* Ik vertaal als *verschrikt*.

Vers 4210: en weet: zie het lemma 'weten': bij de eerste woordbetekenis (*weten* en *kennen*) staat o.a.: *In weet, en weet, misschien, of wel.*

Vers 4210: sonder: zie het lemma 'sonder', bij de tweede voorzetselbetekenis: *Buiten, behalve, met uitzondering van, zonder.* Ik vertaal hier wat vrijer: *of toch niet meer dan*

Vers 4211: Ende hi bleef liegende sciere: Hier begin ik een nieuwe zin om de vertaling wat vlotter te maken.

Vers 4212: vervarnes: zie het lemma 'vervaernisse', bij de derde woordbetekenis: *Afschuw, afgrijzen; ook schrik, vrees.* Hi bleef licgende sciere van vervarnes om dit (*hs.*) so groot, dat hi binnen der weke bleef doot

Vers 4218: deser gelike: zie het lemma 'gelike', bij de onzijdige woordbetekenis: De uitdr. *des, dies, dier, deser gelike* en dgl. komen ook als bijw. voor; zoo ook *die (de) dese gelike* en *al die gelike*; aan het vr. znw. *gelike* zal men in deze uitdr. *wel niet te denken hebben: gelike* is het znw. onz. mv. van het bnw. *gelijc* als znw. gebruikt. *Op deze wijze; ook op dezelfde wijze, desgelijks, eveneens; ook; ook in tegenstellenden zin aan den anderen kant.*

Vers 4220: die liede: In het MNW, bij het lemma 'liede', vind je zowel de betekenis *mensen* als *het volk* terug: hier in de context past volgens mij *mensen* het best. Velthem verwijst volgens mij namelijk naar 'sine gesellen' terug. Ik interpreteer 'die' dan ook als aanwijzend voornaamwoord en niet als lidwoord. In vers 4223 vertelt Van Velthem immers dat men het verhaal van de wachter niet durfde door te vertellen omdat de wachter heel voornaam was. Het verspreidde zich volgens mij dus niet onder het volk, maar wel onder een select clubje 'gesellen'.

Vers 4223: secgen: In het MNW, bij het lemma 'seggen' vinden we de betekenissen *zeggen, spreken, noemen, heten*. Volgens mij moet je 'secgen' in deze context echter vertalen als *bekend maken* of *doorvertellen*. Men heeft 'het' (het verhaal van de wachter) immers al 'gezegd'. Hetgeen ze niet durven is dus volgens mij het verhaal doorvertellen. Deze betekenis van seggen wordt in het MNW ook vermeld in verband met een citaat uit 'De voorgeboden der stad Gent 12' (a. 1337): „dat men alle infenaers (z. ald.) af doe ende niet en gaen achter straten wijn zecghende bedectelike” → seggen heeft de bet. van *aankondigen, bekend maken*.

Vers 4225: dese hondekijn: ik vertaal dat als 'honden' en interpreteer het dus als een accusatief meervoud aangezien in vers 4245 ook over 'si' gesproken wordt, wat ook op een meervoud wijst. Eigenlijk zou er dan 'hondekine' moeten staan, maar het lijkt me toch het meest logisch om het als een accusatief meervoud te vertalen.

Vers 4228: ende spreect ende hebt genoeghte daarmede: ik begin hier een nieuwe zin om de vertaling wat vlotter te maken.

Vers 4229: goede sede: zie het lemma 'sede', woordbetekenis 6: *Karakter, inborst, de eigenaardigheden en eigenschappen van den mensch als redelijk en zedelijk wezen*. Hier nadert het woord tot de betekenis van nld. *zeden*, dat uitsluitend of althans vooral een ethisch begrip is geworden, en in het bijzonder gebruikt wordt met betrekking tot de sexuele zijde der zedelijkheid. Dit is in het Mnl. nog niet het geval. (...) Zoo kan goede sede de uitdrukking worden voor *deugd* en quade sede voor *ondeugd*;

Vers 4235: subtiijl: zie het lemma 'subtiijl', bij de tweede woordbetekenis (*dun*) lezen we o.a.: Haer lichame was ooc so sunderlinghe suptiijl (*hier kan men het woord ook weergeven door fijn, broos, teer (zie 1) en door dun, ijl; zie beneden*) ende licht, dat hi op dinghe, die hoghe ende nauwe waren, ginc; dat si ooc als een musche hinc aen den suptilen riseren van bomen, 495. —

Vers 4237: begrepen: zie de aanmerking bij het lemma 'begripen': Wat *begripen* beteekenen moet *Velth. IV, 56, 87*: „So wel gescepen, ende den lichaem so edelike begrepen, hets tsoenste hondekyn, dat ic kinne,” is moeilijk te zeggen. Het beste zal zijn, het gebruik van *begrepen* te dezer plaatse voor rekening van den schrijver te laten, en aan „*reimnot*” toe te schrijven.

Vers 4237: edelike: zie het lemma 'edelike', bij de tweede woordbetekenis lezen we o.a.: Edelike gemaect, gedaen, *het uiterlijk van een edelman, een edel voordomen hebbende*. || Daarna sach hi enen ridder riden, edelijc gedaen, starc ende stout, *Parth. 1348*. Dat (Astyanax) edelijc was ghemaect, blont ende wit ende welgheraect, ende van andren kyndren bloeme, *Troyen 5665*. — Ook van een hond. || Het hevet den lichaem so edelike begrepen: hets tsoenste hondekijn, dat ic kinne, *Velth. IV, 56, 88*.

Vers 4243: mate: zie het lemma 'mate', bij de eerste woordbetekenis lezen we o.a.: Bovenmaten, uter maten, *de juiste maat te buiten gaande of overschrijdende, bovenmate, uitermate*.

Vers 4245: u verkeren: zie het lemma 'verkeren': derde woordbetekenis met acc van persoon: In het bijzonder *afbrengen van het rechte pad, tot het kwade brengen, op een dwaalspoor brengen, op den verkeerden weg brengen, afvallig maken van het rechte geloof, een slechten invloed op iemand hebben, iem. verleiden*.

Vers 4252: quade geest: zie het lemma 'quaet', woordbetekenis 1: *Slecht, kwaad, boos, verdorven*, uit een zedelijk oogpunt die quade geest (*de duivel, de geest des kwaads*)